

2.3. Võrumaa

Võrumaa on kultuuriipiirkond Kagu-Eestis ja hõlmab praeguse Võru, Põlva, Valga ja Tartu maakonna alasid (vt joonis 4). See kultuurieregion on olnud terviklik haldusüksus perioodil 1783–1920. Tolleaegse Võru maakonna koosseisus oli kaheksa kihelkonda: Karula, Hargla, Urvaste, Rõuge, Kanepi, Põlva, Räpina ja Vastseliina. Nendes kihelkondades on inimesed kõnelnud lõunaeesti keelt, igas pisut erinevat, kuid üldjoontes siiski ühesugust varianti, mis erineb lõunaeesti keele Tartumaa ja Mulgimaa variantidest ning mida juba 19. sajandi lõpul hakati nimetama võru keeleks (vt Hurt 1885). Tänapäeva haldusjaotuse taustal seostatakse võru keelt enamasti praeguse Võru maakonnaga, kuid võrukeelne on ka suurem jagu Põlva maakonda, võrukeelsed on Taheva ja Karula vald Valga ning Meeksi vald Tartu maakonna alalt. Eristamaks ajaloolist kaheksa kihelkonnaga maakonda hilisematest sellenimelistest haldusüksustest ning praegusest Võru maakonnast, kasutame ajaloolisest maakonnast (ja ka keelealast) kõneldes mõistet Võrumaa.

Võrokeste omanimetus on üsna selgelt seotud samanimelise maakonna ja selle keskuse elanikega, seda pruugitakse ka Võrumaa elanike ja võru keele kõnelejate koondnimetusena, kuid Võrumaa eri kantides on lisaks käibel kohalikud identiteedid (nt *mehkaq*, *haanimeheq*, Kaika kandi rahvas).

Geograafiliselt asub Võrumaa Eesti kaguosas, hõlmates Karula ja Haanja kõrgustikku, Otepää kõrgustiku kaguosa ja Ugandi lavamaad, mis küünib kirdes Peipsi järveni. Selge looduslik piir on vaid idanaabritega: Peipsi- ja Lämmijärv Venemaaga, Piusa jõgi ja *Mädäjõgi* (koos Võhandu alamjooksuga) setodega. Võrumaa lõunapiir ühtib praeguse Eesti-Läti riigipiiriga. Lääne- ja põhja-loodepoolne piir ajaloolise Tartumaaga langeb kokku kihelkonnapiiridega ning on suures osas ka Võru ja Tartu murde vaheliseks piiriks.

Võrumaa hõlmab ligikaudu 4200 km². Sellel alal elas 2000. aasta rahvaloenduse andmetel umbes 70 600 inimest. Võrumaa linnades – Antslas, Põlvas, Räpinas, Võrus – elab 37% keeleala rahvastikust. Suurematest liiklusteedest läbivad Võrumaad Tallinna-Luhamaa maantee ning Valga-Petseri ja Tartu-Petseri raudtee. Ühendusteel valdade ja maakondade keskuste vahel on head, aga avalike teenuste koondumine Tartusse ja maakonnalinnadesse ei soosi keelealasisest läbikäimist.

Võrumaa ajaloost ja eluolust 20. sajandini

Võrumaa muistse asustusajaloo kohta annavad teavet peamiselt arheoloogilised leiud. Arvatavasti on praegune võru keele ala olnud muinasajal osa muistsest Ugandi maakonnast. Vanimad kirjalikud ülestähendused on 13. sajandi esimese poole kohta, mil Ugandi läänistati Tartu piiskopile ja kuulus Liivimaa koosseisu (Laul 1999). Liivi sõja ajal 16. sajandi lõpukümnenditel jäi Tartu piiskopkond (endine Ugandi) paarikümneks aastaks Venemaa mõjusfääri. Sellele järgnes peaaegu 50 aastat kestnud Poola aeg, halduskorralduses tähendas see Eesti kaguosas Vastseliina ja Kirumpää staarostkonna loomist. Rootsi ajal aastatel 1629-1700 oli Lõuna-Eesti Liivimaa kubermangu koosseisus. Põhjasõja järel valitses kogu Mandri-Eestit Vene keisririik. Oluline muutus toimus 1783. aastal, mil Vene keisrinna Katariina II käsul muudeti valitsemise hõlbustamiseks halduskorraldust ning muu hulgas suurendati Liivimaa kreiside (maakondade) arvu neljalt kaheksale (Võrumaa 1926: 99). Üks uutest asutatud maakondadest oli Võru kreis, mis moodustati kaheksast kihelkonnast. Selle uue maakonna piir ühtis üsna täpselt võru keeleala piiridega. Uue haldusüksuse baasil on tasapisi kujunenud paikkondlik identiteet (võrokesed) ning kohaliku keele üldnimetuseks on võru keel või murre (*Werroestnische dialekt*) (vt nt Wiedemann 1864). Võrumaa oma algsetes piirides eksisteeris administratiivselt 1920. aastateni.

Asustuspildi kujunemist mõjutasid enim looduslikud olud. Mägine ja metsade-soode rohke maastik soodustas hajaasustuse tekkimist. Tihedama asustusega aladele olid iseloomulikud sumbkülad. Rahvas tegeles peamiselt põllumajandusega, Peipsi ääres oli oluline ka kalapüük. Võrumaa rahvastik oli nagu mujalgi Eestis valdavalt paikne. Suurem väljaränne toimus 19. sajandi keskel, mil vaesuse ja maapuuduse sunnil vahetati usku ja mindi perede viisi Pihkvamaale ja Siberissegi, lootes seal maad saada.

1861. aasta vallareform vabastas talupojad mõisa eestkoste alt. Ehkki ärkamisaegne liikumine polnud Võrumaal nii aktiivne kui Tartumaal ja Viljandi kandis, arenes seltsitegevus hoogsalt ka siin. Maarahva majanduslik olukord paranes, sest linakasvatus tõi tulu, mis võimaldas talusid päriseks osta. Oluline sündmus oli Riia-Valga-Pihkva raudtee ehitus, see andis tööd ja teenistust hulgale inimestele. 1889. aastal raudtee avati ja raudteeäärne asustus hakkas kasvama. Näiteks on Antsla linn välja kasvanud raudteejaama juurde tekkinud kauplemiskohast. Asulad tekkisid enamasti kihelkonnakirikute lähistele. (Võrumaa 1926).

Rahvaloenduste andmetel suurenes maakonna rahvaarv 19. sajandi lõpukümnendil: 1881. aastal

loendati 90 479 ja 1897. aastal juba 97 185 inimest. Ka Võru linna rahvaarv on sel perioodil suurenenud 2700 elanikult 4100 elanikuni. Rahvastiku juurdekasv oli sel ajal iseloomulik kogu Eestile, sealjuures kasvas nii linna- kui ka maarahvastik (Allikas: ESA).

Võrumaa majanduslik areng, haldusreformid ja elanikkond 20. sajandil

Võrumaa elanikkonna peamiseks elatusallikateks olid 20. sajandi alguskümnenditel põllupidamine ja karjakasvatus. Tähtsuset järgmine oli metsandus. Alla kümnendiku rahvast oli seotud tööstusega. Ainuke suurtööstus oli Räpina paberivabrik, väiketööstused tegelesid toiduainete, puidu, tekstiili, naha, kivi, savi ja metalli töötlemisega (Võrumaa 1926). Tõsisemid katsumusi tõi Võrumaa majanduselule ja elanikkonnale Vabadussõda: lahingud olid Võrumaal rasked ja kestsid pikka aega (Eesti ajalugu VI, 2005; Raudvassar 1997).

Üheks oluliseks sõjajärgseks muutuseks maarahva elukorralduses oli mõisamaade jagamine rahvale. Võrumaale tekkis mitu tuhat asunikutalu, mis olid parasjagu nii suured, et oma pere ära toita.

Pärast Eesti iseseisvumist algas Võrumaa piiride ümberkujundamine. Erinevate regionaal- ja halduspoliitiliste sammudena eri riigikordade ajal on see jätkunud praeguseni. 1920. aastal anti Valga maakonna koosseisu suurem osa Karula kihelkonnast ja Hargla kihelkonna läänepoolne osa. Samal aastal said Antsla (u 1 000 el) ja Võõpsu (u 500 el) alevi õigused. Seoses Petseri maakonna loomisega 1922. aastal liideti Võru maakonnaga Luhamaa *nulk*, mis oli ajalooliselt setode asuala. (Uuet 2002: 34-36)

1922. aasta rahvaloenduse andmetel oli maakonna vanades piirides 89 640 elanikku⁸. Võrreldes eelmise rahvaloenduse andmetega (1897) on rahvaarv vähenenud, ilmselt sõja, mobilisatsiooni ja linnastumise tõttu. Eestis tervikuna on rahvaarv samal perioodil kasvanud (ESA 1997).

1925. aastal liideti Tartumaaga Meeksi vald Räpina kihelkonna põhjaosast. Väiksemaid muudatusi tehti maakonnapiirides ka Otepää kihelkonna piirialal. 1938. aasta haldusreform mõjutas taas kihelkonnasiseseid põliseid sidemeid, sest liideti eri kihelkondade valdu ja kujundati ümber piire, nii et tekkisid uued keskused (Uuet 2002: 72-74). Järgmine piirimuutus toimus pärast sõda, 1945. aastal, kui Eesti NSVle jäetud osa Petserimaast liideti Võrumaaga. Nõukogude võimu läbi viidud küüditamise tõttu jäi Võrumaal palju talusid tühjaks. Sõjajärgne elu Võrumaal

---

⁸ Arvestatud on ka Valgamaaga liidetud Karula ja Hargla kihelkonna osade rahvastiku arvuga. Autori märkus.

sarnanes kõikjal Eesti maapiirkondades valitsenud olukorraga: kollektiviseerimine, talupidamiste suured koormised, repressioonide oht.

Nõukogude administratiivreformiga 1950. aastal jagati Võrumaa Antsla, Põlva, Räpina Vastseliina ja Võru rajoonideks, osa maakonna äärealasid läks Valga ja Otepää rajooni koosseisu. Räpina rajooni arvati Meeksi vald, Põlva rajooniga liideti Kiidjärve ja Ahja vald. Setomaa vallad (praeguste nimedega Mikitamäe, Värska ja Meremäe) liideti Räpina ja Vastseliina rajooniga. (Uuet 2002: 140-144)

Väikerajoone asuti taas liitma 1950. aastate lõpus ja 1960. aastate alguses. Nii moodustusid Võru ja Põlva rajoon, kusjuures Põlva rajooniga liideti endise Tartumaa alasid, aga Meeksi külanõukogu läks uuesti Tartu rajooni koosseisu. Hiljem liideti Valga rajooniga osa endisest Antsla vallast, mis oli varem Võru maakonda kuulunud.

Võrreldavaid andmeid rahvastikumuutuste kohta on alates 1970. aasta rahvaloendusest.

Tabel 6: Võrumaa faktiline rahvastik aastatel 1970-2000 (ESA:1995 ja ESA 2000).

HALDUSJAOTUS	RAHVAAARV			
	1970	1979	1989	2000
Võrumaa maarahvastik	58503	51600	47302	44886
Võrumaa linnarahvastik	23065	26783	29710	25860
KOKKU	81568	78383	77012	70746

Maarahvastiku arv on aastate jooksul pidevalt kahanenud (vt tabel 6). Linnarahvastik on kasvanud kuni 1990. aastani, sellest peale on ka linnarahvastiku arv vähenenud. Erandiks on Antsla linn: sealne elanikkond on pidevalt kahanenud (vt. tabel 7)

Tabel 7: Võrumaa linnade faktiline rahvastik aastatel 1970-2000 (ESA 1995 ja ESA 2000).

LINNAD	RAHVAAARV			
	1970	1979	1989	2000
Antsla linn	2236	1952	1688	1547
Põlva linn	2993	4817	7038	6467
Räpina linn	2672	3247	3488	2967
Võru linn	15164	16767	17496	14879

Rahvaarvu muutumist on ilmselt enim mõjutanud ränne maalt maakonnalinnadesse ja sealt omakorda Tartusse ning Tallinna. Linnade kasv sai hoo sisse juba 1950. aastatel, mil alustati tööstusettevõtete rajamist maakonnakeskustesse. Linnades tekkinud töökohad käivitasid massilise

rände maalt linna. Samas ei vajatud põllumajanduses enam nõnda palju töökäsi kui varasematel aegadel, sest majandites toimus töö järjest rohkem mehhaniseeritult. Aasta-aastalt on põllumajanduse osakaal majanduselus vähenenud. Et linnastumine jätkub, väheneb kogu aeg ka traditsioonilise elulaadi edasikandjate hulk. Rahvastikuprognosis ütleb, et piirkonnad väljaspool kasvuregioone⁹ tühjenevad seoses negatiivse loomuliku iibe ning jätkuva ühesuunalise siserändega (vt Eesti regionaalarengu strateegia 2005-2015).

Eesti taasiseseisvumine 1990. aastatel muutis eluolu kogu riigis. Halduskorralduses taastati maakonnad ja vallad, kuid nende piirid ühtivad nõukogudeaegsete rajoonide ning külanõukogude piiridega (Uuet 2002: 235-238). Ajaloolisi maakondi ei taastatud ja nii on võru keele ja kultuuri regioon jagatud nelja maakonna vahel. Võru keele alal on Võru maakonna valdadest Antsla, Haanja, Lasva, Misso (valla kirdeosa on põline setode asuala), Mõniste, Rõuge, Sõmerpalu, Urvaste, Varstu, Vastseliina, Võru; Põlva maakonna valdadest Kanepi, Kõlleste, Laheda, Mooste, Orava, Põlva, Räpina, Valgjärve, Veriora; Valga maakonnast Karula ja Taheva vald; Tartu maakonnast Meeksi vald.

Inimeste igapäevaelu mõjutas kõige rohkem varasema sotsialistliku majandamisviisi asendumine turumajandusliku korruga, selle käigus kadusid paljud harjumuspärased töökohad nii linnas kui ka maal. Riigipiiride sulgumise tõttu katkesid ka suhtluskanalid, mis olid ühendanud piirilähedaste alade elanikke Eestis, Venemaal ja Lätis. Majanduslikult olid sealsed turud inimestele olulised (majapidamissaaduste turustamine, ostuvõimalused, transpordivõrk). 1990. aastate keskpaigas oli Kagu-Eestil majanduslike näitajate tõttu kõige mahajäänuma kandi maine. Majanduse restruktureerimine, töökohtade nappus ning erasektoris makstavad madalad palgad on soodustanud rännet paikkonnast suurematesse keskustesse ja ka välismaale (Ainsaar 2002). Noorte inimeste lahkumine regioonist piirab ettevõtluse arengut, sest ei jätku vajaliku kvalifikatsiooni ning tänapäevase haridusega tööjõudu. Põliselanike väljaränne on kõige suurem oht ka kultuurilisele järjepidevusele.

---

⁹ Võru kasvupiirkonna moodustavad Lasva, Rõuge, Võru vald ja Võru linn, Valgas Valga linna tagamaa umbes 15 km raadiuses.